

УДК 159.922.8

[https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21\(66\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21(66).06)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН НА ПРОЯВИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Роман Попелюшко

доктор психологічних наук, доцент,

доцент кафедри теоретичної і консультативної психології

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

r.popeliushko@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1227-1292>

Анастасія Бабич

магістрантка спеціальності «Консультативна психологія»

факультету психології

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

22fp.a.babych@std.npu.edu.ua

Анотація

У статті висвітлено результати теоретичного огляду досліджень взаємозв'язку та впливу різних життєвих обставин на вияви агресивної поведінки людей. Визначено, що феномен агресії активно досліджувався як українськими, так і зарубіжними науковцями різних галузей знань – психологами, соціологами, психіатрами. У статті поданий аналіз наукових праць, які розкривають агресивну поведінку людей різної статі та в різні вікові періоди; чинники, які сприяють виникненню агресивної поведінки, такі як стрес, негативний вплив середовища, невдачі та розчарування, неадекватна комунікація, вплив оточення, психічні захворювання. Розкрито актуальність проблеми виникнення агресії в реальному сьогоденні. Зазначено, що наслідком агресії може бути збільшення рівня насилля та злочинності, які негативно впливають на безпеку й психологічне здоров'я суспільства в цілому. Наведено чинники, які спричиняють агресивну реакцію людей в окремих життєвих ситуаціях – життєвих обставин, які можуть спонукати людину до прояву агресивної поведінки різної форми і у різному віці. Зокрема, розкрито низку праць, присвячених вивченню подій, які провокують виникнення агресії, таких, як наприклад, вплив травматичних подій, несприятливі сімейні стосунки тощо. Описано різні форми агресії та проаналізовано відмінності у схильностях до різних форм агресії у дівчат та хлопців. Зазначено, що хлопці більш схильні до фізичної агресії, тоді, як дівчата до вербальної та непрямой. Наголошено, що в основі появи агресивної поведінки лежать різні фактори, як внутрішні так і зовнішні. Наведено модель агресивності, яка визначає її компоненти, як от специфіка зовнішнього середовища, мотиваційно-цільовий компонент, когнітивний, емоційний, вольовий компоненти тощо. Зосереджено увагу на причинах, які спонукають виникнення агресії у різному віці. Разом з тим, обґрунтовано важливість та необхідність попередження та корекції агресії.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, форми агресивної поведінки, компоненти агресивної поведінки, фактори агресивної поведінки.

Вступ

З кожним роком все частіше спостерігаються випадки агресивної поведінки серед людей різних вікових груп. Безсумнівно, це має негативні наслідки як для окремих людей, так і для суспільства в цілому. Наприклад, агресивна поведінка може призвести до конфліктів і насильства в сім'ї, на роботі та в інших сферах життя.

Крім того, зростає кількість випадків агресивної поведінки серед дітей та молоді. Такі прояви поведінки можуть бути наслідком різних життєвих обставин, таких як негативний вплив оточення, проблеми соціалізації, випадки жорстокого поводження, психологічної травматизації тощо.

Тему виникнення агресії досліджувало багато як закордонних, так і вітчизняних психологів. Серед них Е. Еріксон, З. Фройд, С. Берковіц, К. Лоренц, Е. Фром, Р. Берон, С. Холл, А. Бас, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, Т. Морозова, І. Мазоха, С. Рубінштейн, З. Спринська, В. Худік, А. Фурман та ін.

У психологічній літературі існують різноманітні підходи до вивчення агресивної поведінки. Зокрема, З. Фройд й К. Лоренц визначали агресію як інстинкт; А. Бандура розумів під агресією набуту у процесі навічання модель соціальної поведінки, засвоєну у процесі соціалізації через спостереження відповідного способу дій і соціального підкріплення; І.А. Фурманов розглядав агресивну поведінку як реакцію на кризову ситуацію, що виникає внаслідок депривації або фрустрації актуальних потреб (Руденко, 2012).

Дослідження впливу життєвих обставин на агресивну поведінку може допомогти розкрити фактори, які спричиняють таку поведінку, та підібрати ефективні способи її запобігання й корекції. Таким чином, обрана тема є дуже актуальною та важливою для сучасного українського суспільства.

На сьогодні, під час російсько-Української війни, люди знаходяться під великим психологічним навантаженням, від того, що власне життя та життя їх близьких знаходиться під загрозою, що може призвести до постійної напруги та стресу. Це може призвести до змін у поведінці та сприйнятті навколишнього середовища. Така ситуація може викликати у людей страх, тривогу, агресію, підвищену чутливість до звуків та рухів, які зазвичай не сприймаються як загрозові. Це може бути пов'язано з бажанням захистити себе та свою родину від небезпеки, або ж з переживанням психологічних травм чи втрати близьких людей. У таких умовах люди можуть бути більш схильні до конфліктів та агресії навіть у звичних ситуаціях, які раніше не викликали таку реакцію.

Отже, під час війни люди можуть реагувати агресивно на звичайні речі через постійну напругу, стрес, бажання захистити себе та своїх близьких від небезпеки.

Мета дослідження полягає в аналізі наукових джерел, в яких висвітлено вплив різних життєвих подій на прояви агресивної поведінки особистості. **Завдання** дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз проявів агресивної поведінки; 2) проаналізувати сучасні психологічні дослідження агресивної поведінки.

Методи дослідження

Для здійснення теоретичного аналізу взаємозв'язку впливу життєвих обставин на прояви агресивної поведінки нами було використано ряд теоретичних методів, зокрема, аналіз, синтез, індукція, дедукція, пояснення, систематизація, узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень.

Результати дискусії

Чинники виникнення агресивної поведінки досліджувало багато вчених: Н. Алікіна, С. Жабокрицький, О. Михайлова, Т. Морозова, В. Перший, В. Полтавець, Е. Стауб тощо.

На думку більшості вчених на виникнення агресивної поведінки впливають внутрішні фактори (тип темпераменту, характер, біологічні та фізіологічні особливості). Проте, не варто недооцінювати вплив зовнішніх факторів, таких як мікроклімат в сім'ї, соціальне оточення, події, які відбуваються в суспільстві (фінансові кризи, збільшення рівня безробіття, війни, терористичні акти, ковід) тощо (Журат, 2020).

Т. Щербан зазначає, що «нині соціологічні дослідження констатують збільшення проявів агресивної поведінки саме у молоді. Юна особистість не має великого життєвого досвіду переживання криз взагалі, а психоемоційної кризи пов'язаної з війною і поготів» (Щербан, 2022). В молодому віці люди ще не вміють адекватно реагувати на події, що відбуваються з ними. Вони можуть бути більше схильні до агресивної та необдуманної поведінки, оскільки їх життєвий досвід ще не дозволяє їм вибрати конструктивну модель поведінки.

Також, як відмітили у своєму дослідженні американські психологи W. Warburton та С. Anderson, саме чоловіки більш схильні до проявів агресії, ніж жінки. Особливо це стосується фізичної агресії та насильницької поведінки. Хоча жінки також можуть проявляти агресію, проте, вони більш схильні використовувати форми непрямой агресії (Warburton & Anderson, 2015).

Події останніх років безсумнівно мали значний вплив на людей різного віку. Пандемія, війна, вимушене переселення, зміна школи для дітей чи місця роботи для дорослих, постійна нестабільність, страх за близьких і рідних посилюють емоційне навантаження на особистість і спричиняють серйозний стрес. Після подібних подій психіка може реагувати по-різному, від апатії та складної депресії до нестримної агресії. Також важливо зазначити, що подібні емоційні реакції можуть виникати не тільки після екстремальних та небезпечних подій, а й через різні «природні» зміни в житті, такі як, наприклад, розлучення, смерть близької людини, хвороби тощо.

Життєві обставини можуть мати значний вплив на прояви агресивної поведінки у людини. На це можуть впливати безліч чинників, наприклад:

- *стрес*. Сильні емоційні переживання, які супроводжуються стресом, можуть підвищувати рівень агресії у людини. Це може статися через те, що стрес викликає фізіологічну реакцію в організмі, яка збільшує рівень адреналіну та інших гормонів, що можуть підвищувати агресивність;

- *негативний вплив середовища*. Наприклад, якщо людина живе у середовищі з високим рівнем насильства або конфліктів, то вона може набути тенденції до агресивної поведінки (Барановська, 2021);

- *невдачі та розчарування*. Переживання особистістю частих невдач або розчарувань в житті можуть спричинити почуття злості та роздратування, що в свою чергу може викликати агресивну поведінку;

- *неадекватна комунікація*. У випадках, коли людина не може виразити свої почуття та думки або не може знайти спільну мову з іншими людьми, відбувається накопичення негативних емоцій, які будуть шукати вихід. Часто це відбувається через неконтрольований спалах гніву (Руденко, 2012);

- *негативний вплив оточення*. Люди, які були виховані в агресивному оточенні, мають більшу ймовірність мати тенденцію до агресивної поведінки у майбутньому;

- вплив психічних захворювань.

Ю. Качанова у своїй роботі розмежувала поняття агресії та агресивності: «агресія – це будь-яка форма поведінки, яка націлена на спричинення шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Агресивність же варто розглядати як відносно усталену рису особистості, що виражає готовність до агресії» (Качанова, 2010).

Л. Руденко дає наступне визначення: «Агресивна поведінка – це форма соціальної поведінки, яка характеризується спрямованістю на заподіяння іншим моральної або фізичної шкоди, детермінована зовнішніми соціальними і внутрішньоособистісними факторами зі складною структурою, що складається з агресивних дій і мотиваційно-цільового, когнітивного, емоційного, вольового і рефлексивно-результативного компонентів» (Руденко, 2012).

Працюючи над темою проявів агресії як психологічного захисту особистості в кризових ситуаціях, Н. Володарська та О. Когут визначили найчастіші форми агресії, до яких вдається молодь. За результатами дослідження констатовано, що найчастіше юнаки та дівчата вдаються до образи (49%), підозрливості (44%), аутоагресивної поведінки (40%), вербальній агресії (28%), негативізму (25%), фізичній агресії (24%), непрямій агресії (15%) та найменше до роздратування (11%) (Володарська & Когут, 2017).

Український дослідник О. Орос займався вивчення агресивної та насильницької поведінки підлітків і молоді. У своєму дослідженні він визначив найпоширеніші причини виникнення фізичної агресії. Науковець зазначав, що найбільш частою причиною застосування агресії щодо інших людей є непорозуміння – воно виявилось властивим найбільшому відсотку досліджуваних. Далі йде погане виховання, негативний вплив друзів, бажання самоствердитися, жорстокість і зневага до інших (Орос, 2018).

Ще у 1957 році психологи А. Басс та А. Даркі створюючи свій відомий опитувальник виділили наступні форми агресії та ворожості:

1. Використання фізичної сили щодо іншої особи – *фізична агресія*.
2. Вияви негативних почуттів як через форму (сварка, крик, верещання), так і через зміст словесних звернень до інших осіб (погроза, прокляття, лайки) – *вербальна агресія*.
3. Використання обхідного шляху, спрямованих проти іншої особи пліток, жартів і прояви ненаправлених, неупорядкованих вибухів люті (крик, тупотіння ногами тощо) – *непряма агресія*.
4. Опонуюча форма поведінки, спрямована зазвичай проти авторитету та керівництва, що може наростати від пасивного супротиву до активних дій проти вимог, правил, законів – *негативізм*.
5. Схильність до роздратування, готовність за найменшого збудження проявляти запальність, різкість, грубість – *роздратування*.
6. Схильність до недовіри та застережливого ставлення до людей, які ґрунтуються на переконанні, що оточуючі хочуть завдати цій людині шкоди – *підозрливість*.
7. Вияв заздрощів та ненависті до оточуючих, що обумовлені відчуттям гніву, невдоволеністю кимось конкретно або всім світом за справжні або уявні страждання – *образа*.
8. Ставлення та дії щодо себе та оточуючих, які виходять із самозвинувачення, переконання самої особистості в тому, що вона є поганою людиною, діє негарно: злісно, безсовісно – *автоагресія* або *відчуття провини* (Степанюк, 2020).

У своїй роботі Т. Щербан досліджував рівень показників агресії під час війни у молоді. Він визначив наступне: 30% досліджуваних почали проявляти високу агресивність; 40%

респондентів виявляють вороже ставлення до інших; відкриту агресію виявляли 26% молодих людей та у 34% спостерігалась соціальна агресія. Він також визначив найбільш поширені форми агресії. Результати його дослідження показали, що юнаки в більшій мірі схильні проявляти фізичну агресію в той час, як дівчата – вербальну та непрямую (Щербан, 2022).

Варто ще згадати таку важливу подію, з якою стикнулось багато людей кілька років тому, як ковід. Карантинні заходи характеризувались своєю довгостроковістю та дестабілізуючим впливом на більшість сфер діяльності людини, починаючи з професійної, закінчуючи соціальними контактами. В окреслений період відзначався збільшений зріст стресу у людей, порушився звичний ритм життя та дехто міг це сприймати, як високий ризик для їхнього життя.

Таким чином, стресові події люди можуть намагатись вирішувати по-різному. Так, ще Р. Лазарус та С. Фолькман у своїй роботі виокремили проблемно-сфокусовані та емоційно-сфокусовані копінг-стратегії. До першої групи копінг-стратегій, зорієнтованих на проблему або завдання, Р. Лазарус і С. Фолькман зараховують також конфронтацію. Ця стратегія передбачає спрямованість зусиль людини на зміну проблемної ситуації, шляхом вияву гніву та незадоволення, реалізації агресивних дій відносно того, що спричинило ці труднощі (Грабовська & Єсип, 2010). Тобто, ця теорія припускає, що коли люди перебувають у стані стресу, такий стан може похитнути їхню внутрішню стабільність. Якщо стрес надто інтенсивний або надто тривалий, це дуже шкідливо для психологічного розвитку особистості й може призвести до більш серйозних проблем, як от збільшення рівня агресивної поведінки.

Л. Руденко, досліджуючи процесуальні характеристики проявів агресії, виділила наступні компоненти виникнення агресивної поведінки:

- 1) характеристика оточення, в присутності якого проявляється агресивна поведінка (*вплив найближчого оточення*);
- 2) характеристика зовнішнього середовища, що впливає на прояви агресивної поведінки (*зовнішні детермінанти*);
- 3) *мотиваційно-цільовий компонент агресивної поведінки*;
- 4) прояв агресивної поведінки у певний час (*ситуативні прояви й агресивні дії*);
- 5) особистісні прояви агресивної поведінки (*когнітивний, емоційний, вольовий компоненти*);
- 6) ставлення до агресивної поведінки самої особистості (*рефлексивно-результативний компонент*) (Руденко, 2012).

Наведена модель демонструє в повному обсязі всі структурні компоненти і представляє собою цілісний алгоритм агресивної поведінки людини.

Л. Руденко виділила важливий фактор, який визначає те, як людина буде реагувати: «найважливішим фактором, що впливає на характер поведінки, є особливості морального компонента регуляції агресивності: совість і почуття провини. Совість впливає на агресивну мотивацію до здійснення вчинку. Почуття провини корегує поведінку після нього і пов'язане з очікуванням покарання за вчинене, що супроводжується страхом і підвищенням тривожності» (Руденко, 2012).

За результатами сучасних американських досліджень констатовано, що діти, які зазнали несприятливих, травматичних переживань, матимуть проблеми з регулюванням свого емоційного стану та їм буде важче шукати позитивні стратегії поведінки, що призведе до ворожої та агресивної поведінки. Також зазначено, що встановлення внутрішньосімейних стосунків гальмує чи контролює девіантну та агресивну поведінку. Тобто, особливості взаємодії в родині, зокрема, довіра один одному, гармонійність та близькість стосунків у родині, впливає на те, як дитина буде виявляти свої емоції (Auslander et al., 2016). Враховуючи

вищесказане, можна зробити висновок, що стосунки, які вибудовуються з найближчим оточенням, з сім'єю та друзями, мають великий вплив на емоційні реакції людей. Так, якщо людина відчуває підтримку та емоційну стабільність у стосунках вона буде менше схильною до негативних емоційних реакцій.

Ю. Журат доведено, що: «дитяча агресія, як вид агресивної поведінки проявляється дуже рано. Сімейні обставини є однією із найпоширеніших причин дитячої агресії. Адже з самого народження дитина повністю залежить від батьків, і не тільки фізично, а й емоційно» (Журат, 2020). Про це також вказувала у своїй роботі О. Казаннікова: «На агресивність у дитячому віці впливають: особливості взаємин у родині, стилі сімейного виховання, а також, приклади агресивної поведінки, яку демонструють дорослі, однолітки і телебачення» (Казаннікова, 2020). Дослідниця зазначила, що існує взаємозв'язок між дитячою агресією та структурою сім'ї. Тобто, те, в якій сім'ї зростає дитина, впливає на схильність до агресивного реагування. О. Казаннікова також звернула увагу, що агресивні діти є в багатьох багатодітних чи неповних сім'ях.

В свою чергу Ю. Журат вказував на те, що агресія дитини може бути і реакцією на зміни у структурі звичного оточення, зокрема, розлучення батьків. Водночас, автор вказував на наявність взаємозалежності агресивної поведінки та статі дитини. За його уявленням, хлопчики схильні частіше проявляти як вербальну, так і фізичну агресію, ніж дівчата (Журат, 2020).

Також не варто відкидати той факт, що навіть у повних сім'ях діти можуть проявляти агресивну та ворожу поведінку у випадках, коли спостерігають подібний приклад від своїх батьків чи інших значимих людей.

«Серед особливостей сімейного виховання, що впливають на агресивність дитини, відмічаються наступні: нестача тепла та ласки з боку батьків, поблажливе ставлення до агресії, незацікавленість дітьми, байдужість до них. Неприйняття дитини, що проявляється у неувважності, жорстокості, униканні батьками контактів з дитиною, веде до розвитку агресивності, злочинності та емоційного недорозвитку, в той час як «прийняття та любов» породжують у дитині почуття безпеки і сприяють нормальному розвитку особистості» (Журат, 2020).

І. Брецько у своїй роботі пише: «Конфлікти батьків до і після розлучення, їх окреме проживання, наступний шлюб, погані стосунки з батьками, так само викликають негативні переживання, посилюючи труднощі в поведінці дитини. Її агресивні прояви можуть бути наслідком ревності по відношенню до інших членів сім'ї, найчастіше братів і сестер. У основі такої агресії лежить прагнення отримати увагу батьків, суперництво за їх любов. Неприятливими умовами сімейного виховання можуть стати: нестача тепла і ласки з боку батьків, поблажливе ставлення до агресії дитини або байдуже ставлення до неї. Отже, стиль потурання у вихованні, всюдозволеність і відсутність контролю за дітьми з боку батьків, так само як і дуже суворі покарання сприяють підвищенню у дитини рівня агресивності» (Брецько, Буртин & Бучмей, 2022).

Отже, проведений теоретичний аналіз з визначення впливу життєвих обставин на вияви агресивної поведінки особистістю показав, що умови сьогодення, швидкоплинні трансформаційні процеси, збільшення кількості травматичних подій призводять до дестабілізації соціального буття людини, ставлять перед нею нові вимоги та правила, порушують звичний устрій діяльності та комунікації. В свою чергу це сприяє зростанню стресового стану, у відповідь на який людина схильна до вияву агресивної поведінки.

Висновки

Особистість, що переживає травматичні події, може відчувати сильний страх, тривогу та невпевненість у собі. Ці емоції можуть призвести до різних форм агресивної поведінки, таких як, фізична, вербальна, непрямая агресія, аутоагресія тощо.

Провівши теоретичне дослідження, ми прийшли до висновку, що агресія – це небезпечне явище як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Воно несе загрозу життю та здоров'ю людей.

Дослідженням виникнення агресивної поведінки займалися багато науковців різних галузей – соціологів, психологів, психіатрів. Вони виділяли різні причин виникнення агресії. Аналіз сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових доробок надав можливість констатувати, що причин виникнення агресивної поведінки безліч. Серед найбільш суттєвих причин можна виділити: несприятливий клімат оточення – приклад, який людина може перейняти від інших значимих людей; стреси, які доводиться переживати людям – економічна нестабільність, збройні конфлікти, рівень безробіття тощо.

Перспективним напрямком подальших досліджень означеної проблеми вбачаємо в поглибленому теоретичному та емпіричному вивченні взаємозв'язку різних життєвих подій на виникнення агресивної поведінки людей різних вікових груп.

Література

1. Барановська, М.В., & Гуріна, З.В. (2021). Психологічні чинники впливу агресії у підлітків. *Перспективи розвитку сучасної психології: збірник наукових праць*, 9, 13–18.
2. Брецько, І.І., Буртин, М.І., & Бучмей, І.І. (2022). Вплив стосунків у сім'ї на агресивність у дітей. *Збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. Становлення особистості професіонала у постковідному просторі (12-13 травня 2022 р., м. Мукачево)*. (26-28). Мукачево : Видавничий дім МСУ.
3. Володарська, Н.Д., & Когут, О.О. (2017). Прояви агресії як психологічний захист особистості в кризових ситуаціях. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 1(19), 9–20.
4. Грабовська, С., & Єсип, М. (2010). Проблема копінгу в сучасних психологічних дослідженнях. *Соціогуманітарні проблеми людини*, 4, 188–199.
5. Журат, Ю.В. (2020). Особливості дитячо-батьківських взаємин, що впливають на формування агресивної поведінки у дошкільному віці. *Науково-практична конференція «Особистість у просторі проблем XXI століття»* (м. Київ, 5 лютого 2020 р.). (с. 46-48). Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія».
6. Казаннікова, О.В. (2020). Специфіка агресивної поведінки дітей дошкільного віку. *Збірник тез доповідей учасників X міжнародної науково-практичної інтернет-конференції: Сучасний рух науки* (м. Дніпро, 2-3 квітня 2020 р.). (Т. 1, с. 494-498). Режим доступу: <https://dspace.pdau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/802cfd50-cd2c-4b8b-bb76-51b0f7582d67/content>
7. Качанова, Ю.В. (2010). Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці. Соціологія*, 133(146), 50–54.
8. Орос, О.Б. (2018). Агресивна та насильницька поведінка серед дітей підліткового віку. *Збірник наукових праць. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2(38), 90–96.
9. Руденко, Л.М. (2012). Процесуальні характеристики агресивної поведінки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 21, 418–424.
10. Степанюк, О. (2020). *Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників*. Київ : Organization for Security and Co-operation in Europe.
11. Щербан, Т.Д. (2022). Агресія як психологічний феномен у сучасному студентському середовищі. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*, 1(32), 113–119.
12. Auslander, W., Sterzing, P., Threlfall, J., Gerke, D., & Edmond, T. (2016). Childhood Abuse and Aggression in Adolescent Girls Involved in Child Welfare: The Role of Depression and Posttraumatic Stress. *J Child Adolesc Trauma*, 9, 1–10. doi: [10.1007/s40653-016-0090-3](https://doi.org/10.1007/s40653-016-0090-3)

13. Warburton, W., & Anderson, C. (2015). Aggression, Social Psychology. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (2nd edition)*, 1, 373–380. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24002-6>

References

1. Baranovska, M.V., & Hurina, Z.V. (2021). Psykholohichni chynnyky vplyvu ahresii u pidlitkiv [Psychological factors influencing aggression in teenagers]. *Perspektyvy rozvytku suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats – Prospects for the development of modern psychology: a collection of scientific papers*, 9, 13–18 [in Ukrainian].
2. Bretsko, I.I., Burtyn, M.I., & Buchmei, I.I. (2022). Vplyv stosunkiv u simi na ahresyvnist u ditei. [The influence of family relationships on aggressiveness in children]. *Zbirnyk tez dopovidei za materialamy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Stanovlennia osobystosti profesionala u postkovidnomu prostori – A collection of theses of reports based on the materials of the International Scientific and Practical Conference. The formation of the personality of a professional in the post-Covid space (May 12-13, 2022, Mukachevo)*. (26-28). Mukachevo: Publishing House of MSU [in Ukrainian].
3. Volodarska, N.D., & Kohut, O.O. (2017). Proiavy ahresii yak psykholohichni zakhyt osobystosti v kryzovykh sytuatsiiakh [Displays of aggression as psychological protection of the individual in crisis situations]. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 1(19). 9–20 [in Ukrainian].
4. Hrabovska, S., & Yesyp, M. (2010). Problema kopinhu v suchasnykh psykholohichnykh doslidzhenniakh [Copings' problem in present psychological studies]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny – Socio-humanitarian problems of man*, 4, 188–199 [in Ukrainian].
5. Zhurat, Yu.V. (2020). Osoblyvosti dytiacho-batkyvskykh vzaiemyn, shcho vplyvaiut na formuvannia ahresyvnoi povedinky u doshkilnomu vitsi [Peculiarities of child-parent relationships that affect the formation of aggressive behavior in preschool age]. *Naukovo-praktychna konferentsiia “Osobystist u prostori problem KhKhI stolittia” – Scientific and practical conference “Personality in the space of problems of the 21st century” (February 5, 2020, Kyiv)*. (p. 46-48) Kyiv : Natsionalnyi universytet “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].
6. Kazannikova, O.V. (2020). Spetsyfika ahresyvnoi povedinky ditei doshkilnoho viku [The specifics of aggressive behavior of children of preschool age]. *Zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv X mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii: Suchasnyi rukh nauky – Modern movement of science: theses add. X International Scientific and Practical Internet Conference (April 2-3, 2020, Dnipro)*. (Vol.1, p. 494-498). Retrieved from: <https://dSPACE.pdau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/802cfd50-cd2c-4b8b-bb76-51b0f7582d67/content> [in Ukrainian].
7. Kachanova, Yu.V. (2010). Ahresyvnist ta ahresiia yak sotsiolohichni katehorii [Aggressiveness and aggression as sociological categories]. *Naukovi pratsi. Sotsiologhiia – Scientific works. Sociology*, 133(146), 50–54 [in Ukrainian].
8. Oros, O.B. (2018). Ahresyvna ta nasylnytska povedinka sered ditei pidlitkovoho viku [Aggressive and violent behavior among adolescent children]. *Zbirnyk naukovykh prats. Visnyk NTUU “KPI”. Politologhiia. Sotsiologhiia – Bulletin of NTUU “KPI”. Politology. Sociology. Law: a collection of scientific works*, 2(38), 90–96 [in Ukrainian].
9. Rudenko, L.M. (2012). Protsesualni kharakterystyky ahresyvnoi povedinky [Procedural characteristics of aggressive behavior]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology: coll. of science works*, 21, 418–424. [in Ukrainian].
10. Stepaniuk, O. (2020). *Metodychnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki vprovadzhuut tipovu prohramu dlia kryvdnykiv [Methodical guide for specialists implementing a typical program for offenders]*. Kyiv : Organization for Security and Co-operation in Europe [in Ukrainian].
11. Shcherban, T.D. (2022). Ahresiia yak psykholohichni fenomen u suchasnomu studentskomu seredovyschi [Aggression as a psychological phenomenon in the modern student environment]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Osvita i nauka” – International scientific journal «Education and Science»*, 1(32), 113–119 [in Ukrainian].

12. Auslander, W., Sterzing, P., Threlfall, J., Gerke, D., & Edmond, T. (2016). Childhood Abuse and Aggression in Adolescent Girls Involved in Child Welfare: The Role of Depression and Posttraumatic Stress. *J Child Adolesc Trauma*, 9, 1–10. doi: [10.1007/s40653-016-0090-3](https://doi.org/10.1007/s40653-016-0090-3)
13. Warburton, W., & Anderson, C. (2015). Aggression, Social Psychology. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (2nd edition)*, 1, 373–380. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24002-6>

THEORETICAL ANALYSIS OF INFLUENCE OF LIFE CIRCUMSTANCES ON MANIFESTATIONS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR

Roman Popeliushko

Doctor of Sciences in Psychology, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Theoretical and Counseling Psychology

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

r.p.opeliushko@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1227-1292>

Anastasiia Babych

Master's Degree Student, Specialty "Counseling Psychology",

Faculty of Psychology

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

22fp.a.babych@std.npu.edu.ua

Abstract

The article highlights the results of a theoretical review of research of the interrelationships and influence of different life circumstances on the manifestation of a human aggressive behavior. Many Ukrainian and foreign specialists from various fields of knowledge, such as psychologists, sociologists, and psychiatrists have been analyzing the phenomenon of aggression. Currently, there are many studies on aggressive behavior of people of different ages and genders. The factors that contribute to the emergence of aggressive behavior, such as stress, negative environmental influences, failures and disappointments, inadequate communication, environmental influences, and mental illnesses, have been studied. The relevance of the problem of aggression in the world today is determined, and the danger that can follow aggressive behavior is explained. It is noted that the consequences of aggression can be an increasing level of violence and crime, which will have a negative impact on the whole society. The factors that contribute to human's aggressive reactions in various life situations have been identified. The importance to form internal and external factors to overcome aggression, that is, a variety of life circumstances that can encourage a person to manifest aggressive behavior in various forms and at different ages, is explained. In particular, there are a variety of works dedicated to the research of various events that provoke the emergence of aggression, such as the influence of traumatic events, unfavorable family relationships, etc. Different forms of aggression have been described and differences in tendencies towards different forms of aggression of girls and boys are explained. It is noted that boys are more prone to physical aggression, while girls are more inclined to verbal and indirect aggression. It is emphasized that the emergence of aggressive behavior is based on various factors, both internal and external. It is noted that there is a model of aggression that defines its components such as the characteristics of the environment, characteristics of the external environment, motivational-target component, cognitive, emotional and volitional components, etc. Attention is focused on the reasons that lead to the emergence of aggression at different ages. At the same time, the importance and necessity to prevent and correct aggression is justified.

Keywords: aggression, aggressiveness, aggressive behavior, forms of aggressive behavior, components of aggressive behavior and factors of aggressive behavior.

Подано 28.03.2023

Рекомендовано до друку 19.04.2023